

MARKEDETS IDYL

SOCIAL FYSIK

Hvad, der med denne oikodicé gøres til genstand for drøftelse, er en af den politiske økonomis grundlæggende idéer. Den er forbundet med den antagelse, at det udelukkende er markedet og dets aktører, der fungerer som garantier for spontan orden, dennesidigt forsyn og systemmæssighed i det hele taget. Den politiske økonomis historie er denne forhåbnings historie. Den økonomiske videnskab, som udgik fra det syttende århundredes naturretslære, politisk rådgivningslitteratur og moralfilosofi, når nemlig også frem til sine systemovervejelser i forventning om at bevægelseslovene for menneskets handlinger – efter fremskridtene i matematik, astronomi, fysik og medicin – kan afdækkes på samme måde som de, der gælder for himmellegemer og legemer i naturen. Formuleringen af almene lovmæssigheder for naturens bevægelige legemer – fra Kopernikus' astronomi til Galileis og Newtons fysik – korresponderer med forestillingen om en særlig rationalitet i det politiske og sociale væsen, som frigør sig fra det forbilledlige guddommelige verdensstyre og opsøger sine principper i sig selv. Senest i det attende århundrede og i en tid, hvor man stadig mere indtrængende efterlyste en politikens og samfundets Leibniz, Descartes eller Newton, resulterede dette i en fordring om, at dynamikken i sociale

og politiske kræfter blev systematiseret efter den empiriske naturerfarings erkendelsesmodel. Når man samtidig eksempelvis gjorde krav på, at geometriens regler var lige så gældende i naturen som i samfundet eller tyngdelovens lige så gældende i det fysiske som i det moralske univers, var det på ingen måde bare analogier. Tværtimod rejses der dermed krav om, at opbygning af social orden kun kan retfærdiggøres efter en empirisk blotlæggelse af dens mekanismer, kræfter og elementer. Debatterne om nyere tids fornufts- og naturet udfoldede sig allerede på fælles grund med en politisk epistemologi, der bag spredte enkeltfænomener ser en kohærent og selvbevarende orden og lovmæssige forbindelser mellem tilsyneladende uordnede bevægelser, ting og levende væsner. Derfra kom de talrige henvisninger til systemforestillinger i astronomien, som leverer en model for lovmæssigheder og forandringer, for bevægelses- og kraftrelationer; derfra kom forsøgene med en politisk fysik eller mekanik, som henviser til de skjulte virkningsforløb i sociale interaktionsformer; og derfra kom endelig spørgsmålene om en menneskelig "natur", som opfattes som agens og problematisk tilfælde i disse dynamikker. Hos Hobbes hedder det for eksempel:

ligesom det gælder for et ur eller en lignende lille maskine, at man ikke kan forstå de enkelte hjuls materie, form og bevægelse, hvis ikke det bliver skilt ad og hver del betragtet for sig; således er det for en mere omhyggelig undersøgelse af staters ret og statsborgeres pligter nødvendigt, at (jeg foreslår ikke, at man skiller dem ad, men alligevel) betragte disse som om de var opløste, således at vi kan få en korrekt forståelse af hvad den menneskelige natur er, på hvilken måde mennesket er og ikke er egnet til at danne en civil regering, og hvordan mennesker, der har i sinde at skabe en velformet stat må være enige med hinanden. (Hobbes 32).

Hvis det således i nyere tid ikke bare er jorden, der bevæger sig rundt om solen, men også pengene om jorden, (Sloterdijk 79) så går disse revolutioner også åbenlyst hånd i hånd med en antropologisk revolution, hvor det ikke længere bare er en tilfældig menneskeskikkelse, der præsenterer sig, men et menneske, som det "virkeligt" er, og som i denne version bliver udgangspunkt for nye forestillinger om orden. I hvert fald siden barokken har naturetstænkere og moralfilosoffer i vid udstrækning været enige om, at mennesket ikke længere bare kan forstås som *zoon politikón*, et politisk dyr, forudbestemt til et umiddelbart og ukompliceret liv i samfundet. Til

forskel fra de fleste andre væsener viser mennesket sig tværtimod at være dysfunktionelt og ikke skabt for det fælles. Det er blevet en ubehagelig samtidig for sine lige – og en omfattende litteratur om koncepter såsom "egenkærlighed" eller "selvopholdelse" dokumenterer, at man i menneskets tilfælde må tale om en til nød "uselskabelig selskabelighed" eller om et "folk af djævle", ligesom Kant gjorde. Dette virkelige menneske befinder sig i en uoprettelig "fordærvstilstand", det er en "skabning opfyldt af en mangfoldighed af slette ønsker og behov" (Kant, "Idee" 37; Kant, "Zum ewigen Frieden" 224; Pufendorf 9ff). Og politisk empiri kredser nu om et eksemplar af menneskearten, hvis upålidelige fornemmelser og indbildninger, slette lidenskaber og begær tages med i regnskabet. Man kan opfatte overvejelser af denne art som fremkomsten af en politisk antropologi, måske som fødslen af det antropologiske spørgsmål i det hele taget; men først og fremmest som et væsentligt skridt hen imod en forståelse og realisering af nye koncepter for mekanismerne i den sociale interaktion. En reformeret mennesketype korresponderer altså med nye ordensforestillinger, hvori markedsforhold og den politiske økonomi i sidste ende vil overtage en privilegeret rolle. Hvordan skal det forstås? Hvordan adskiller dette lige så virkelige som fordærvede menneske sig fra det ældre syndige væsen i kristen teologi? Og hvad er den moderne oikodicé baseret på?

PRIVATE LASTER...

Først og fremmest må man fastholde, at dette menneske, som det er blevet beskrevet siden omkring det syttende århundrede, ganske vist følger sit begær og sine ønsker, at det bevæges af appetit og aversion, af tiltrækning og frastødning, og således i sit anlæg består af sociale mangler og dysfunktioner. Men det er ikke alt. For disse muliggør omvendt netop en samfundsorden, lød påstanden, som måske fungerer bedre end alle andre. Det var udsagnet i den berømte formel: *private vices – public benefits*, private laster – samfundsmæssige goder. Den stammer fra Bernard Mandevilles moralfilosofiske bog *Bifablen*, som havde haft en del vind i sejlene fra begyndelsen af det attende århundrede og bragt et vidtrækkende socialteorem på banen. Mennesket er af natur – hedder det hos Mandeville – behersket af affekter, begær og lidenskaber, herunder endda

af tidligere dødssynder såsom *superbia, avaritia, invidia, luxuria*, altså hovmod, griskhed, misundelse, vellyst, som opflammer menneskers hjerter. Det er ganske vist ret beset ikke de mådeholdne tilbøjeligheder, sådan fortsætter Mandevilles argument, men netop de umådeholdne, der er virkelig opfindsomme, snedige og produktive; og hvad mere er, det fremgår, at alle disse forskellige lidenskaber gensidigt animerer hinanden og holder hinanden i gang, at de i sidste ende gensidigt balancerer med og kompenserer for hinanden. Således holder eksempelvis den enes griskhed den andens ødselhed i skak, og begge bidrager de med deres kneb og list til alles vel. Det er argumentets forsvindingspunkt: Hvad der forekommer lastefuldt, irregulært og forkasteligt hos den enkelte, fører i den store sammenhæng til en dynamisk og harmonisk orden. Og Mandeville skriver: En god politiker bør kun kalkulere med det værste i mennesket; han forudsætter ikke dyder og gennemsnitlige kvaliteter, men utæmmede lidenskabers ekstreme tilfælde og betragter dem som en kemisk reaktion i deres blanding, i deres virkning på hinanden – hvordan de "blandes med hinanden, gensidigt ophæver hinanden og er gunstige for de helheder de indgår i." (106). Den nyere tids menneske kommer ikke bare til verden som et rationelt, men som et særlig lidenskabeligt subjekt, der kan forvandle selv de gamle kristne dødssynder til nye aktiver.

Netop fordi det er asocialt – sådan lyder det overraskende argument – bliver mennesket bogført som en faktor i den sociale orden, netop med dets upålidelighed bliver det integreret som en pålidelig, kalkulerbar størrelse. Hvordan er det muligt? Ved hvilken mekanismes hjælp kan der produceres lovmæssighed fra et anomisk væsen? Hvilken dynamik, hvilken systemfunktion er der tale om her? Også her koinciderer de engelske empirikeres, franske moralisters og tyske socialteknikerens svar på et væsentligt punkt. Forsvindingspunktet for alle disse passionsbårne dynamikker ligger, heder det, i interessernes mekanik. I kernen af alle handlinger og passioner, i kernen af alt begær og alle tilbøjeligheder findes et element, som ikke kan reduceres yderligere, et element, som man siden det syttende århundrede har kaldt "interesse" eller "egeninteresse". Interessebegrebet har sandsynligvis på et tidspunkt bevæget sig fra statsræsonen og begrebet statens interesse og over i socialteorien, og man kan på meget generel vis fastholde følgende aspekter af, hvordan interessen som begreb i nyere tid bliver et

teoretisk og praktisk kernepunkt for ordenen bag menneskets interaktion (om dette og det følgende, Hirschman 14-55; Foucault 44-47).

INTERESSER

Interesse kan først og fremmest forstås som et sidste, uopløseligt adfærdssatom. Hvad en person end vil eller begærer, hvor tilbøjeligheden eller lidenskab end driver personen hen – i enhver mere eller mindre bevidst beslutningsproces arbejder der en præferencelogik, som altid ender med det bedste for en selv. Selv de sletteste begærsmaal, de heftigste lidenskaber bliver renset af egeninteressens sporstof, som styrer en mod valget af det mest behagelige, det mindst smertefulde. Dermed viser interessen sig samtidig som en viljesform, der ikke virker gennem askese, selvbeherskelse og selvtugt, men tværtimod gennem selvhævdelse. Interessen kender ikke til selvforsagelse. Den fungerer som et principløst princip. Den virkeliggøres i konkrete situationer, ansigt til ansigt med konkrete alternativer, den kender ingen almen (moralisk) lov og reagerer på tilfældigheden ved verdensbegivenhederne. Interessens subjekt er derfor alt andet end et moral-subjekt, et lov-subjekt, det accepterer ingen afvisning. Men hertil kommer: Den, der handler af interesse, vil uundgåeligt handle og udveksle med andre, han kommunikerer ved hjælp af sine tilbøjeligheder og frembringer dermed social lovmæssighed i det hele taget. I interessen mødes alle aktørers tilbøjeligheder og lidenskaber, og netop hvor disse følger deres interesser, vil en social og politisk naturlov til sidst åbenbare sig. Ligesom naturlegemer er underlagt tyngdekraftens lov, er samfundet bestemt af interessernes bevægelseslov. Her opstår analogien mellem fysikken og menneskets interaktion, og her har kosmologiens love dikteret styringen af samfundet. Den franske moralfilosof Helvetius formulerede det på denne måde: "Hvis det fysiske univers er underlagt bevægelses love, så er det moralske univers ikke mindre underlagt interessens love." (53)¹.

Samlet kan man i dette se omridset af en lige så antropologisk som moralisk revolution. Det menneske, som former sig i det syttende og attende århundrede, kender intet syndefald, det er hverken godt eller ondt, hverken

---

1 "Si l'univers physique est soumis aux lois du mouvement, l'univers moral ne l'est pas moins à celle de l'intérêt."

djævelsk eller engleligt, men på samme tid funktionelt og dysfunktionelt. Det er dysfunktionelt, fordi det kun modvilligt og tilfældigt tager del i samfundet; og det er funktionelt, fordi resultatet af denne modvilje netop er, at alle er lovmæssigt og beregneligt forbundet med hinanden gennem deres stræben. Det er LOVEN i samfundet, at denne stræben regerer bedre end alle andre moralske eller juridiske love. En ældre devise, som så privat profit som et samfundsmæssigt tab og krævede, at der blev sat en grænse for privatinteressen, "så naboen også kan leve" (Sambucus 139)², bliver således vendt på hovedet og transformeret til et system af frugtbare skadevirkninger.

Der har altså siden det syttende århundrede banket et hjerte fuldt af alskens begær i menneskets inderste, men begæret og alle lidenskaberne er blot forklædninger af et nøgent og ikke-reducérbart element, som har interessens egenskab. Det element præger dynamikken i den sociale interaktion, hæver reglen ud af det regelløse, lovmæssigheden ud af lovløsheden. I dette kan man til dato se en mekanisme, der forvandler spredte insulære aktioner til forudsigelige ordensmønstre. "Det er muligt", konstaterer eksempelvis Amartya Sen i sin kritik af økonomisk adfærdsteori, "at definere en persons interesse på en sådan måde, at personen kan betragtes som om den i hver eneste af sine beslutninger følger egne interesser." (121). Det blev samtidig til et motiv, der indvarsler et nyt, "virkeligt" menneske, som nu må kaldes økonomisk. Det er først gennem dynamikken i dette menneskes mangeartede lidenskaber og interesser, at det sociale bliver produceret. Derved opstår en systemisk og systematisk sammenhæng; derved bliver der installeret en social naturlov; og dermed privilegeres endelig et system for social interaktion, som virkeliggøres i økonomi, marked og økonomisk system. Når overvejelser om markeder og økonomiske systemer har konkretiseret sig siden det syttende århundrede, så angår det ikke alene forholdet mellem priser, varer og betalinger, men et helt felt, hvor interessernes lov regerer og altså substratet for et økonomisk menneske. Dette substrat er helt umiddelbart et medium, hvorigennem en elementær form af det sociale fremstiller sig: et medium, som forbinder impulser med handlinger og handlinger med kommunikationer. Det fører til endnu et spørgsmål i denne sammenhæng: Hvad udgør dette menneskes effektivitet? Hvordan præcist bevæger det sig i

---

2 Med tak for henvisningen til Jason Papadimas.

disse systemer? Hvilken konkret form tager dets lovmæssighed? Og hvilken rolle overtager det i en ny oikodicé?

Det nye, interessestyrede menneske bevæger sig først og fremmest netop så sikkert i den uoverskuelige verden, fordi det selv forbliver blindt og begrænset og heller ikke stræber efter overblik med "selviskhedens dumme muldvarpeøjne" (Kant, "Anthropologie" 17). Det opererer som en lille ø af rationalitet i en tilfældig og ret beset ufornuftig verden. Som et af de mest lysende eksempler på dette, Robinson Crusoe skyldet op på sin ø, ved dette menneske, at verdens orden hverken er givet eller umulig, men må skabes. Det økonomiske menneske er specialist i begyndelser og situationer. Det er det, fordi det ikke sorterer verdens ting efter sandt og falsk, godt og ondt, retfærdigt og uretfærdigt, men lader sig lede af kriterierne profit og tab. Og det har den økonomiske teori til dato bekræftet det i: Der ville ikke eksistere noget økonomisk menneske, hvis ikke realiteten gav mulighed for, at dens mangfoldige fænomener og signaler kan organiseres på en forretningsmæssig måde og i henhold til et mønster af udbytte og tab. Det menneske, der følger sine tilbøjeligheder og interesser, holder fast ved sine tilbøjeligheders og interessers begrænsethed, og hvad mere er: det ser helt konsekvent bort fra den resterende verden og antager allerhøjst, at alle andre deler denne begrænsethed med det og forvandler lidenskaber til interesser, interesser til fordele. Dets rationalitet er kun rationel, fordi den forbliver fordringsløs og lokal. Det økonomiske menneske ville således være et subjekt med begrænset viden; et subjekt, som ikke overskuer forløbet af årsager og virkninger og selv producerer effekter, som det ikke genkender, ikke tilsigter, og som undslipper dets begrænsede overblik.

USYNLIGE HÆNDER

Netop disse utilsigtede effekter, som udgår fra interesser og selviske tilbøjeligheder, vender sig imidlertid uden at ville det til helhedens bedste. Denne vending blev en floskel i det attende århundredes borgerlige moralfilosofi og var med sin snak om en "interessernes harmoni" bestemmende for forventningen om et jordisk forsyn. Garanten for dette forsyn er dog først og fremmest det billede, som har været notorisk senest siden Adam Smith, og som stadig i dag illustrerer den politiske økonomis påstande om orden

som den "usynlige hånd". Det berømte citat fra *Nationernes Velstand* (1776), anden bog i et kursus i moralfilosofi, lyder:

Det er ikke hans [den økonomiske agent] hensigt at fremme det almene vel, og han ved heller ikke, hvor meget han gør det. Ved at støtte den hjemlige industri frem for den udenlandske har han alene sin egen gevinst i tankerne, og han ledes i dette som i så mange andre spørgsmål af en usynlig hånd til at gavne et formål, som ikke indgår i hans hensigt. Og det er nu heller ikke så dårligt for samfundet, at dette formål ikke indgår i denne hensigt. Ved at forfølge sin egen interesse fremmer han ofte samfundets interesse mere effektivt, end hvis han virkelig havde til hensigt at fremme den. Jeg har aldrig oplevet meget godt komme fra folk, der påstod at handle for det almene vel.

Her hersker altså transparent intransparens. Der findes nemlig på den ene side åbenbart et så at sige guddommeligt sted, hvor mekanismen bag helheden viser sig helt gennemsigtig. På den anden side virker denne mekanik imidlertid kun, såfremt dette sted ikke er optaget af nogen aktør. Tilfredsstillelsen af behovene – og dermed social gensidighed – afhænger ikke af den enkeltes velvilje, af for eksempel slagterens, bryggerens eller bagerens velvilje, men af, at disse altid er i håndgemæng og kun "ser på deres egen interesse" og fordel. Social orden bliver ikke bygget op omkring overblik, godgørenhed og hjælpsomhed. I kommunikationen mellem interesserne handler det snarere om "forhandling, byttehandel og køb"; det er i bytterelationen, at interessen i sidste ende finder princippet om samfundsmæssig fornuft (Smith, *Nationernes Velstand* bd. 2 472).

Her når vi frem til en af de vigtigste komponenter i den nye sociale lov, oikodicéen, det økonomiske menneske og markedet, dets miljø: Det økonomiske menneske er pålideligt på grund af dets begrænsethed, social på grund af dets manglende socialitet og bliver gennem dets interesser og gennem byttehandlen bragt til at opfylde et formål, som er eksternt for det. Men frem for alt styrer det sig selv og andre bedst, hvis ikke man styrer det. Intet – og det bliver et af de senere liberalismers ledemotiver – er mere skadeligt end en regering, som vil det gode; her er der langt snarere tale om et mefistofelisk program, nemlig henvisningen til en magt, som altid vil det onde og utilsigtet gør det gode, det bedste for alle. Det borgerlige samfund, der dannes som miljø rundt om det økonomiske menneske, bliver styret af intransparens, af et princip om usynlighed; der findes ingen god

politisk aktør, som kan og vil gøre det alment gode med overblik og indsigt. Og netop de egoistiske interessers blindhed garanterer mere end noget klarsyn eller overblik forfølgelsen af et alment formål. Det er, hvad det betyder, når man siger: Det økonomiske menneske er sine begrænsede interessers subjekt, men det borgerlige samfunds medium.

Skabte Adam Smith dermed et af de vel populæreste slagord for en markedsøkonomis måder at fungere på, så bestemmes denne semantik dog af yderligere to aspekter. På den ene side henviser de usynlige hænders forgrenede metaforhistorie først og fremmest til, at teologiske og kosmologiske spørgsmål med dem blev sænket ned på socialontologiens område. Omkring hundrede år før Adam Smith mente man med dette en skjult indvirken i naturtingenes sammenhæng, en kosmologisk begivenhed, der ligesom mekanikken i et urværk skjuler sig bag viserens og cifferbladets blotte synlighed: "Naturen virker nemlig med en usynlig hånd i alle ting." (Joseph Glanvill, *The Vanity of Dogmatizing*, citeret i Andriopoulos 740). Skolastikkens *manus gubernatoris*, guds indvirkende hånd, som usynlig styrer skaberværket, vender tilbage som effektiv teologisk metafor for forsynet i naturens orden, *oeconomia naturae*. Og "den usynlige hånd" dukkede op hos Smith selv i en ganske anden og ikke mindre signifikant sammenhæng, før udtrykket viste sig i *Nationernes Velstand* som topos for den lovmæssige bevægelse, der vender egeninteresse og profitjagt til det almene vel. I *History of Astronomy*, som han sandsynligvis skrev omkring år 1758, forsøgte Smith ikke bare at skrive en apologi for det newtonske verdenssystem inklusiv gravitation og inerti, i forbigående konstaterede han også polyteistiske religioners manglende evne til at føre irregulære naturbegivenheder tilbage til regelmæssigheder, begivenheder, hvori de gamle guders undergørende magt manifesterer sig, netop fordi de er irregulære. Mens det er helt naturligt, at "ild brænder og vand forfrisker", mens "tunge legemer falder ned og lettere substanser stiger op", kalder usædvanlige fænomener som lyn, torden eller storme på en forklaring, som hos oldtidens folk i sidste ende blot blev fremmanet ved hjælp af Jupiters "usynlige hånd" (Andriopoulos 741).³

---

3 Sml. Syed Ahmad. Om den 'usynlige hånds' teologiske oprindelse og providentialisme sml. Giorgio Agamben. Citatet kommer oprindeligt fra Adam Smith, "The Principles Which Lead".

Den usynlige hånd er altså også her et kosmologisk faktum; og ligesom den usynlige hånd senere føjer selviske subjekters irregulære tilbøjeligheder ind i en orden, manifesterer den usynlige hånd en lovmæssig og guddommelig magt i de irregulære naturbegivenheder. At jordiske anliggender gennem skjulte indgreb føjer sig ind i et forsynsbestemt hændelsesforløb, at uregelmæssigheder lader sig oversætte til orden, og at diffuse kræfter og bevægelser henviser til den usynlige magt bag deres forbindelse: dette samspil mellem usynlige hænder minder om, at skjulte manipulationer – i bogstaveligste forstand – intervenserer lige så meget i naturtingenes gang som i den sociale interaktions dynamik.

På den anden side må man ikke glemme, at begrebet "den usynlige hånd" præsenteres i endnu en version hos Adam Smith, nemlig i første bind af hans essay om moralfilosofi, i *The Theory of Moral Sentiments* fra 1759. Her er det økonomiske menneske ikke bare et, som har tabt blikket for helheden og overblikket over den. Tværtimod fungerer dette menneske kun, for så vidt som det altid mangler noget helt grundlæggende. Således kan, hedder det hos Smith, den "stolte og ufølsomme godsejer" lade blikket strejfe over sine vidtstrakte marker og i fantasien fortære hele høsten uden at skænke "sine brødres behov" en tanke. Men "hans maves kapacitet står ikke i noget forhold til hans begærs umættelighed" og virker nu som en fysisk eller rettere fysiologisk grænse. Det er derfor, han må fordele resten af høstudbyttet, og netop med sit ønske om mere "luksus", "stads og bras" tilfredsstiller de andres behov. De rige deler altså trods eller netop på grund af deres "naturlige egenkærlighed og griskhed" deres rigdom med de fattige, og ordret hedder det:

[...] de ledes af en usynlig hånd til at foretage stort set samme fordeling af livets fornødenheder, som ville være indtruffet, hvis jorden var blevet delt i lige store dele blandt alle sine beboere; og således fremmer de, uden at have det til hensigt, uden at vide det, samfundets interesse og leverer midlerne til artens formering. (Smith, *Moral Sentiments* 215-216).

Også her driver den blinde, egoistiske stræbens motor det almene vel. Men der indføres tillige et evigt utilfredsstillt begær, som med en vis grænsløshed går hinsides ethvert behov og enhver tilfredsstillelse, hinsides den kropslige beholders kapacitet. Det vil Marx senere kalde kapitalistens

”abstrakte nydelsessyge”, en akkumulation af penge og kapital, som ikke lader sig afstemme med noget konkret behov. Og dette er yderligere en komponent ved det økonomiske menneske og det økonomiske system, som det driver frem. Dette systems genstande og elementer er ikke bare varer eller forbrugsting, men objektforhold, præferencer, ønsker og begær, som netop i deres grænseløshed garanterer et mål af udligning. Senest siden slutningen af det attende århundrede er økonomiske subjekter blevet produceret gennem en sjælsindoptagelse af manglen, de er blevet til begærsautomater, som nødvendigvis vil (er nødt til at) have, hvad de ikke får. Ligesom Goethes Faust er dette økonomiske menneske en type, som føler manglen i overfloden, oplever forudsætningen for sine ønsker i manglen og endelig behersker kunsten at forfejle sit mål, nemlig ved i en uendelig stræben at ville have endelige og altid knappe varer. Det er det økonomiske menneskes begærsmaskine, som med egenkærlige tilbøjeligheder, uønskede effekter, begrænset viden og endelig et grænseløst begær vil, hvad han ikke kan, og gør, hvad han ikke vil.

DET ØKONOMISKE MENNESKE

Siden det syttende århundrede – sådan kan det sammenfattes – har der i naturrets- og moralfilosofiske diskurser samlet sig nogle byggesten, som har formet en passepartout om det økonomiske menneske. I disse diskurser forbinder antagelser om verdens situation sig med antydninger af antropologisk art, som fører til en varig omvæltning i såvel den moralske husholdning som i den menneskelige interaktions økonomi. Dette betyder for det første, at denne nyere tids økonomiske menneske ikke træder ind på scenen som blot og bar rationelt, men også som passionsstyret subjekt, som i bedste fald regulerer sine lidenskaber gennem en interessernes mekanik. For det andet agerer det som blindt subjekt med begrænset viden. Netop i dets blindhed producerer det – utilsigtet og ubevidst – den sociale interaktions harmoni. Af samme grund har det også et særligt, dennesidigt levnedsløb. Det bliver klogt gennem ikke-viden, hjulpet frem med begrænset bevidsthed og af dets snævre horisont. Man kan i øvrigt se noget lignende i modellen for den tyske dannelsesroman: Wilhelm Meister er jo også blevet placeret det rette sted netop ved hjælp af begrænset viden og

utilsigtede effekter, altså ved hjælp af en usynlig og "højere hånd" (Goethe 388-393). For det tredje er dette økonomiske menneske i særlig forstand en statsfjende. Set fra dets side står udformningen af et godt system (af love, institutioner, forvaltninger etc.) i modsætning til den gode udformning af systemmæssighed i det hele taget. Med fremkomsten af det økonomiske menneske og i en liberal økonomis virkekreds ser man nu, fra slutningen af det attende århundrede og frem, en hindring eller "ulykke ved for megen regeren", og markedsmekanismen bliver effektivitetstest for alle "kunstige indretninger", som ellers bestemmer livet i det "borgerlige samfund" (Soden 6; Büsch 173). For det fjerde ændrer dette fjendskab imidlertid ikke på, at der med det økonomiske menneske blev virkeliggjort et væsen, som i særlig grad er nemt at regere. Økonomiens, byttehandelens og markedets forrang skabte et miljø, hvor det økonomiske menneskes begær og interesser regerer, styrer, balancerer sig selv og kompenserer for hinanden. Den lov, som indstifter orden her, er ikke ekstern for de enkelte agenter. Den udspringer af deres egenkærlige hjerter og regerer bedre og mere effektivt end nogen regent: nemlig som usynlig hånd. Det økonomiske menneske – sådan vil dets evigt gentagne krav lyde – har ikke brug for den vise lovgiver eller politikeren med omtanke længere. Det borgerlige samfund, som frembringes ved hjælp af det økonomiske menneske, hengiver sig til en dynamik, hvori de enkelte aktører er ubestandige og indefinitte, men samlet set forudsigelige og beregnelige og derfor forholder sig som lovmæssighedsforekomster på den rigtige side af retsregler og moralske love. Af denne grund er markedet ikke bare en hvilken som helst skueplads, men intet mindre end stedet for social orden: en katalysator, som transformerer lidenskaber til interesser og egoistiske interesser til en lykkelig sammenhæng og derved følger en naturlov. De forskellige onder – og det bekræfter reminiscenserne af en ældre teodicé – er altså ikke bare en nødvendig del af systemet, det er snarere dem, der lægger grunden til dets harmoniske funktionsmåde.

Alle disse elementer møblerer det økonomiske menneskes domæne og præger en liberal markedsidyl, som inspirerer den rationalistiske hyldest til handlens "søde" og "milde" ånd, (Montesquieu 338)⁴ men også sværmerier hos nyere repræsentanter for økonomiens felt. Man kan jo,

---

4 Sml. Karl Marx: "I den blide politiske økonomi herskede for stedse idyl" (999).

hedder det eksempelvis stadig hos Milton Friedman, takke det frie markeds vidunder for, at priserne, som udspringer af køberes og sælgeres frivillige transaktioner, koordinerer millioner af aktørers aktiviteter. Prissystemet overtager opgaven med at erstatte et fraværende centrum og lige så utilsigtet som ubevidst garantere den sociale ordens emergens af divergerende enkeltkræfter. Uden at være nødt til at elske hinanden, ja selv uden reelt og bevidst at meddele sig til hinanden, driver de med deres egeninteresser en forbedring af alles situation frem. Den ominøse usynlige hånds indvirkning medfører, at de økonomiske aktørers eneste ansvar nu engang kun kan bestå i ikke at være ansvarlig for nogen eller noget (Friedman, "Free to choose", citeret i Rosanvallon; Friedman 13, 113).

NATURALISME

Med lidt grove begreber kunne man her tale om en liberal despotismes opståen. Dette marked kræver nemlig ikke bare en vis anstrengelse for at gøre sine subjekter fri af hæmninger, så de kan overgive sig til kraften i deres begær og interesser. Udvidelsen af de lokale markeder til en markedsøkonomi gør det snarere nødvendigt at genjustere forholdet mellem økonomi, politik og samfund. Markedet eksekverer så at sige en naturlov, og alle andre gode love og indretninger skal vurderes efter, hvordan de kan sikre lydighed over for denne naturlov, altså over for de spontane økonomiske mekanismer. I den henseende er markedet blevet til en skueplads for realiseringen af praktisk fornuft. De første, der udtrykkeligt henviste til denne betydningsfulde moral-filosofiske vending, var fysiokraterne, altså de politøkonomiske teoretikere, om hvem man kan sige, at de stod for de første forsøg på en systematisk beskrivelse af det økonomiske liv. For det var netop, hvad fysiokraternes *despotisme légal* betød: Mens naturens orden (*ordre de la nature*) bestemmer reglerne for de økonomiske udvekslingsprocesser og derved følger uforanderlige naturloves diktat, består den moralske ordens (*ordre naturel*) opgave i at forpligte alle aktørers handlingsmaksimer på denne naturlige lovmæssigheds princip. Det resulterer i en "menneskehedens jurisprudens" eller en *jus publicum universale*, som homogeniserer institutioner, retsregler og takt og tone med naturloves forløb, og som opdager stedet for denne overensstemmelse i markedsmekanismerne. Markedet garanterer, at naturlove nu også

kan gælde i det moralske liv; og markedskræfterne muliggør, at økonomiens lov i særdeleshed kan repræsentere naturretten i almindelighed (Francois Quesnay, "Droit Naturel", citeret i Dumont 53; Will 3). En naturnødvendig konsekvens af denne tilpasning til markedsformen er ikke mindst, at den skelnen mellem civilsamfund og naturtilstand, som udspringer af nyere tids statsteori, ikke længere giver nogen mening her. Markedet ophæver eller springer hen over denne demarkation og eliminerer de naturretslige aporier, der er forbundet med den. Det omgår samfundskontrakten og præsenterer sig som en slags civil *état de nature*.

Det, der senere kommer til at hedde "liberalisme", formede sig altså i første omgang som naturalisme; og markedets såkaldte friheder består først og fremmest i, at en pligt til at slippe markedets subjekter løs kombineres med en forpligtelse til at underkaste regeringer og aktører de naturlige markedsløve. Denne regeringsnaturalisme, (Foucault 61-62) som kontaminerer institutioner med principper for naturlovsprocesser og dermed prætenderer at være en moralfilosofisk begrundelse for en liberal økonomi, er imidlertid bygget op om en teoretisk kerne, som sikrer det økonomiske livs lovkraft i det hele taget. For markedet bliver kun målestok for økonomisk og social lovmæssighed, for så vidt som det konstituerer sig som paradigmatiske steder for udligning og ligevægt. Det vil sige: På en baggrund af omstændelige debatter om allokationen af korn og næringsmidler har overvejelserne om markedet siden midten af det attende århundrede været bestemt af spørgsmålet om forholdet mellem behovssystemet og de tilsvarende udbudstilstande; markedets bevægelser bliver dikteret af prisernes dynamik. Her, i forholdet mellem udbud og efterspørgsel, opdager man det mystiske "helhedens ligevægt"; og her, i prisdannelsen på frie markeder, virker "forsynets" hånd, som med sin "grænseløse kærlighed" har vendt menneskets handel og alle cirkulerende behov til alles bedste. Naturens godgørende arbejde gentager sig i handlens balance og ligevægt (Galiani, *De la monnaie* 65; Galiani, *Dialogues* 235-236).

PRISSYSTEMET

Dermed bliver byttemødet, eller mere præcist, forholdet mellem købere og sælgere, til den grundlæggende sociale relation, som markerer begyn-

delsen af en diskursiv konjunktur, hvori den politiske økonomi opdager sin forkærlighed for robinsonader: Man tager tre øer, af hvilke den ene kun producerer korn, den anden kun uld, den tredje kun vin ... Den enes overskud svarer til de andres behov, og hvor det overskydende kan ombyttes til fornødenheder, bliver den insulære ensomhed ikke bare ophævet, der bliver også skabt en ligevægt mellem to viljer, som finder deres udligning og ligevægt i den retfærdiggjorte, dvs. "passende" eller "naturlige" pris. Man skal derfor basalt set forestille sig cirkulationen af varer og penge som et system af forbundne kar, hvor overskydende varer gennem fortløbende bytteoperationer flyder derhen, hvor de er nødvendige og til nytte, og hvor de til stadighed garanterer helhedens balance (Turgot 123ff; Hume 53, 93-94; Galiani, *Dialogues* 145). Endelig tilbød Adam Smith jo også i denne henseende en systematisk beskrivelse, vel at mærke med en pristeori, hvis "skønhed" den dag i dag stadig fungerer som inspirationskilde for og første landvinding i en "fri økonomisk orden" (Recktenwald; Hayek 120). Smiths ligevægtsteori bestemmes nemlig af den lykkelige korrelation mellem to interagerende pristyper – på den ene side gennem de faktiske markedspriser, som er et resultat af de skiftende proportioner af udbud og efterspørgsel; på den anden side gennem den indre, centrale eller "naturlige pris", hvis størrelse kan udregnes af omkostninger ved jordrente, arbejdsløn og kapitalgevinst. Og heri viser systemet sin velvilje: Alle arbejderes, handelsfolks og jordbesidderes "selvinteresse" fungerer altid på en sådan måde, at "den naturlige pris" så at sige er tyngdepunktet, som

alle andre varepriser til stadighed graviterer [are continually gravitating] mod. Den ene eller den anden hændelse kan undertiden holde dem svævende en god del over den og til andre tider endog tvinge dem noget under den. Men hvad det end måtte være for vanskeligheder, der forhindrer dem i at finde sig til rette i dette kontinuerligt hvilende centrum, tenderer de til stadighed mod det. (Smith, *Nationernes Velstand* bd. 1 96).

Selv hvis pludselige og tilsyneladende uforklarlige prissvingninger skulle forurolige, selv hvis monopoler, statslige indgreb eller privilegier hindrer eller forvansker markedskræfternes spil, har den økonomiske videnskab beroligelsen klar: På samme måde som himmellegemerne periodisk svinger ind og ud af en stabil bane i Lagranges eller Laplaces analytiske meka-

nik, oscillerer de mere eller mindre tilfældige markedspriser på lang sigt ind og ud af en naturlig pris, finder en fornuftig grund i denne og medfører dermed ikke alene den bedste fordeling af alle ressourcer, men lader snarere hele nationaløkonomier stræbe efter en tilstand af ligevægt. Markedet løser et retfærdighedsproblem og uddeler de passende andele. Hvor lidt det end er afgjort, hvilken status denne ligevægt faktisk indtager i den gryende politiske økonomi, hvorvidt den skal forstås som et optimum, et princip eller en realitet, og hvor lidt Smith end selv tilbød en eksakt begrebslig udformning af ligevægten, så blev ligevægtsteoremet nu til et væsentligt hovedpunkt i økonomisk viden og via Ricardo, Walras, Jevons og Pareto ført med over i det tyvende århundredes doktriner (Claude-Perrot 245; Arrow 107-132).⁵ Økonomisk teori blev født som ligevægtsteori.

Der blev således formuleret en slags teoretisk ønskeopfyldelse med hensyn til markedsmekanismerne. Spørgsmålet om en lovmæssighed i den sociale interaktion fører fra blinde lidenskaber og egoistiske interesser til spørgsmålet om udligning og ligevægt. Denne ligevægt er imidlertid alene garanteret af et marked, hvor disparat stræben, disparate kræfter og interesser koordineres, tøjles og bringes i samklang af prissystemet. Prisdannelsens dynamik tilbyder altså ikke bare en analogi til den kosmiske orden, hvor tyngdekraften trods alskens uregelmæssigheder sørger for evige stjernebaners ensartethed. Den leverer også et tilstrækkeligt grundlag for at social orden overhovedet er mulig. Markedet er både middel og mål for organiseringen af social interaktion. Hermed formede der sig en model med en stor fremtid, en model, hvor mekanismerne i menneskelig socialitet fungerer i henhold til det økonomiske livs processer, og disse på sin side i henhold til markeds kræfterne og prisbevægelserne. Det skulle således ifølge denne model være markedet, der oversætter spontane og spredte handlinger til regelbundne konsekvenser. Det skulle være markedet, som etablerer et adækvat forhold mellem efterspørgsel og produktionsomkostninger og lader priserne gravitere på passende vis om de naturlige eller sande produktværdier. Det skulle være markeds kræfterne, som garanterer en optimal allokation af ressourcer, varer og rigdomme. Og endelig skulle det være markeds mekanismen, som senest siden Adam Smiths dage

---

5 Om forholdet mellem analytisk mekanik og politisk økonomi sml. M. Norton Wise.

har transformeret spredte impulser og interesser og egensindig adfærd fra markedets aktører til en fornuftig, dvs. lovmæssig sammenhæng og dermed sendt den ind på en så at sige forsynsstyret bane. Hvor verdenssituationer er blevet uoverskuelige, verdens skabninger mangelfulde og deres skæbner uforklarlig, har markedet tilsyneladende indstiftet et begrænset, men solidt reservat af borgerlig orden. Fra det attende århundrede og frem til i dag har teorien om frie markeder altså været optaget af at give markedsaktiviteterne æren for at være forbilledligt ordensskabende og dermed sætte en standard, der bedre end nogen anden model kan tjene som målestok for en harmonisk samfundsorden.

Forbindelser mellem mennesker rationaliseres i byttehandlen og i samhandlen, men netop derfor er markedet og prissystemet mere end et økonomisk sagsforhold. Hvor lidt man end kan pådutte Adam Smith en uhæmmet apologi for den gryende kapitalisme, og hvor lidt han end reducerer det sociale liv til rent økonomiske aktiviteter, så tænker han dog de økonomiske processer som samfundets fundament og markedet som indstifter af en spontan socialorden. Den "økonomiske ideologi" er ikke dannet i periferien af moderne samfundstænkning, men i dens centrum. Konceptet om markedet har moralfilosofisk oprindelse og indtager stedet for en praktisk sandhed i videnskab om politik, samfund og historie (Rosanvallon 41, 71). I det koncept er lovene for sociale interaktion blevet naturskabte. Hvad, man siden det attende århundrede har kaldt "det borgerlige samfund", blev grundlagt i markedets idyl og står og falder med denne oikodicé.

Oversat af René Jean Jensen fra Joseph Vogl, *Das Gespenst des Kapitals*, Zürich, Diaphanes, 2012.

LITTERATUR

- Agamben, Giorgio. *Herrschaft und Herrlichkeit. Zur theologischen Genealogie von Ökonomie und Regierung*. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag, 2010.
- Ahmad, Syed. "Adam Smith's Four Invisible Hands". *History of Political Economy* 22.1 (1990): 137-44. <http://dx.doi.org/doi:10.1215/00182702-22-1-125>
- Andriopoulos, Stefan. "The Invisible Hand: Supernatural Agency in Political Economy and the Gothic Novel". *ELH* 66.3 (1999): 739-758.
- Arrow, Kenneth J. *Collected Papers of Kenneth J. Arrow. General Equilibrium*. Bd. 2. Oxford: Blackwell, 1983.

- Büsch, Johann Georg. *Abhandlung von dem Geldumlauf in anhaltender Rücksicht auf die Staatswirtschaft und Handlung*. Bd. 1. Hamborg/Kiel: C.E. Bohn, 1780.
- Dumont, Louis. *Homo aequalis. Genèse et épanouissement de l'idéologie économique*. Paris: Gallimard, 1977.
- Foucault, Michel. *Birth of Biopolitics. Lectures at Collège de France 1978-1979*. New York: Palgrave MacMillan, 2008.
- Friedman, Milton. *Capitalism and Freedom*. Chicago, Ill: Chicago University Press, 1982.
- Galiani, Ferdinando. *De la monnaie*. Red. G. H. Bousquet og J. Crisafulli. Paris: Librairie Marcel Riviere et Cie, 1955.
- Galiani, Ferdinando. *Dialogues sur le commerce des bleds*. London, 1770.
- Goethe, Johann Wolfgang von. *Wilhelm Meisters Lehrjahre. Werke*. Bd. 7. Red. E. Trunz. München: dtv Verlagsgesellschaft, 1981.
- Hayek, August von. *The Trend of Economic Thinking. Essays on Political Economists and Economic History. Collected Works of F. A. Hayek*. Bd. 3. Chicago: Chicago University Press, 1991.
- Helvetius, Claude Adrien. *De l'esprit*. Paris: Chez Durand, 1758.
- Hirschman, Albert Otto. *The Passions and the Interests*. Princeton, NJ: Princeton University Press, 1997.
- Hobbes, Thomas. *Philosophical Rudiments Concerning Government and Society*. Red. Howard Warrender. Oxford: Clarendon Press, 1983.
- Hume, David. *Political Discourses*. 2. udg. Edinburgh: R. Fleming, 1752.
- Kant, Immanuel. "Anthropologie in pragmatischer Hinsicht". *Werke*. Bd. 6. Red. W. Weischedel. Wiesbaden: Insel-Verlag, 1964.
- Kant, Immanuel. "Idee zu einer allgemeinen Geschichte in weltbürgerlicher Absicht". *Werke*. Bd. 6. Red. W. Weischedel. Wiesbaden: Insel-Verlag, 1964.
- Kant, Immanuel. "Zum ewigen Frieden". *Werke*. Bd. 6. Red. W. Weischedel. Wiesbaden: Insel-Verlag, 1964.
- Mandeville, Bernard. *The Fable of the Bees: or, Private Vices, Public Benefits*. Red. F.B. Kaye. Oxford: Oxford University Press, 1924.
- Marx, Karl. *Kapitalen*. Bd. 1. 4. udg. Red. Johannes Witt-Hansen. København: Rhodos, 1971.
- Montesquieu, Charles-Louis de. *The Spirit of the Laws*. Red. A. Cohler, B. Miller og H. Stone. Cambridge: Cambridge University Press, 1989.
- Perrot, Jean-Claude. *Une histoire intellectuelle de l'économie politique (XVIIe-XVIIIe siècles)*. Paris: Editions de l'EHESS, 1992.
- Pufendorf, Samuel. *Die Gemeinschaftspflichten des Naturrechts. Ausgewählte Stücke aus "De officio Hominis et Civis"*. Frankfurt am Main: Klostermann, 1943.
- Recktenwald, Horst Claus: "Würdigung des Werks". Adam Smith: *Der Wohlstand der Nationen: Eine Untersuchung seiner Natur und seiner Ursachen*. München: Dt. Taschenbuch-Verlag, 1974.
- Rosanvallon, Pierre. *Le libéralisme économique. Histoire de l'idée du marché*. Paris: Seuil, 1989.
- Sambucus, Johannes. *Emblemata et aliquot nummi operis*. Hildesheim: Olms, 2002.
- Sen, Amartya. "Rational Fools: A Critique of the Behavioral Foundations of Economic Theory". *The Self and the Political Order*. Red. Tracy B. Strong. New York: New York University Press, 1992. 120-140.

- Sloterdijk, Peter. *Im Weltinnenraum des Kapitals. Für eine philosophische Theorie der Globalisierung*. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag, 2005.
- Smith, Adam. *Nationernes Velstand I-II*. København: Informations Forlag, 2013.
- Smith, Adam. *Theory of Moral Sentiments*. Red. Knud Haakonssen. Cambridge: Cambridge University Press, 2002.
- Smith, Adam. "The Principles Which Lead and Direct Philosophical Enquiries: Illustrated by the History of Astronomy". *The Early Writings of Adam Smith*. Red. J.R. Lindgren. New York: A. M. Kelley, 1967. 30-108.
- Soden, Julius Graf von. *Die National-Ökonomie. Ein philosophischer Versuch über die Quellen des National-Reichtums, und über die Mittel zu dessen Beförderung*. Bd. 3. Leipzig: J.A. Barth, 1808.
- Turgot, Anne-Robert Jacques. "Réflexions sur la formation et la distribution des richesses". *Écrits économiques*. Paris: Calmann-Lévy, 1970.
- Will, Georg Andreas. *Versuch über die Physiokratie, deren Geschichte, Literatur, Inhalt und Werth*. Nürnberg: G.N. Raspe, 1782.
- Wise, Mathew Norton. "Work and Waste: Political Economy and Natural Philosophy in Nineteenth Century Britain (I)". *History of Science* 27.3 (1989): 263-301.

